

Ukrainian Historical Review /
Український історичний огляд
Issue 1 / Вип. 1 (2022) 49-62

DOI: 10.47632/2786-717X-2022-1-49-62

УДК 930(477)“18/20”:929(44)»17/18»

ORCID ID0000-0002-5749-4027

Vadym Adadurov
prof. dr of historical sciences
Ukrainian catholic university
vad@ucu.edu.ua

FRIEND AND FOE: HOW UKRAINIANS WERE INVENTING THEIR NAPOLEON

Napoleon's invasion of Russia 100th and 200th anniversaries became defining points in the emergence and evolution in the Ukrainian humanitarian discourse of an ambivalent image of Napoleon – the «good» Liberator and the «cruel» Conqueror. For the first time in historiography, the article examines the phenomenon of the Ukrainian national way of narrating about Napoleon. The main emphasis is on the narrative's content, characteristics, causes of its emergence, ideological dichotomy, long-term intellectual tendencies in its construction. The research sources were publicist and scholarly works, which appeared over the one-hundred-year period written by such authors as, for example, Ivan Franko, Volodymyr Stepankivskiy, Mykhailo Tyshkevych, Il'ko Borshchak, Isaak Trotsky, Dmytro Dontsov, Vitaliy Sarbey, and others. The historiographical base includes recent critical works (Vadym Adadurov, Oleg Zakharchuk, Serhii Potrashkov), which deconstruct the generally accepted approach in Ukraine in highlighting the image of the French emperor, as well as general developments in ethnonational, and in particular historical, mythology. The analysis is based on the theoretical models of Jerzy Giedroyc, Victor Schnirelman, Gilbert Durand. The main research methods used in the study are comparative analyses (since similar manipulations with the image of Napoleon took place in other national historiographies of Eastern Europe) and imagology. The result clarified the current trend towards hybridizing Napoleon's image, i.e., an uncritical combination of contradictory features borrowed from Ukrainian state and Soviet traditions. Thus, we can consider the Ukrainian vision of the French emperor's figure as a marker of the historical experiences of several generations of Ukrainians, the influence of ideologies, and significant political events, such as world wars, revolutions, and reestablishment of independence in 1991.

Вадим Ададуrow
професор, доктор історичних наук
Український католицький університет

В ОДНІЙ ОСОБІ ВІН І ДРУГ, І ВОРОГ: ЯК УКРАЇНЦІ ВИГАДУВАЛИ СОБІ ОБРАЗ НАПОЛЕОНА

Генеza українського модерного способу оповідати про Наполеона найтіснішим чином пов'язана з розвитком ідеології етнонаціонального проекту, що оперує твердженнями про тяглість існування народу на «Богом даній землі» та його одвічне прагнення до незалежності. Упродовж ХХ ст., всупереч відсутності, нетривалому або декларативному існуванню національної держави, українські інтелектуали намагалися актуалізувати питання про суб'єктність України, зокрема за допомогою аргументів історичного характеру. Каменем спотикання для їхніх ретроспективних роздумів став початок ХІХ ст., коли козацької України вже не було, а український національний рух іще не викристалізувався. Роль замітника останнього в українському національному погляді на історію довелося зіграти всевітньо знаменитій та універсально впізнаваній постаті Наполеона як політичному спадкоємцю Французької революції з її гаслами свободи, рівності та братерства. Це інтелектуальне запозичення відбулося за взірцем польського історичного метанаративу, який на прикладі ставлення Наполеона до польського питання доводив, що сприяти відновленню незалежності та давніх кордонів Речі Посполитої є в інтересах Європи. На початку ХХ ст. відомі польські історики не цуралися надавати своїм працям назви «Наполеон і Польща»¹, міфічно ототожнюючи незалежне існування своєї батьківщини з іменем французького імператора.

«Мітос» як ірраціональна та підсвідома віра, яка через колективну уяву впливає на зміст «логосу» як позитивного знання або ідейного наповнення, відіграє провідну роль у формуванні соціально-, зокрема національно-, опосередкованої картини світу². До етнонаціональних міфів належать оповіді про «великого друга», які редукують дійсність до бінарного образу типу «Слон і Батьківщина», де функція умовного «слона» може відводитися будь-

---

¹ M. Handelsman. *Napoléon et la Pologne 1806–1807, d'après les documents des Archives Nationales et des Archives du Ministère des affaires étrangères*. Paris 1909; його ж. *Napoleon a Polska*. Warszawa 1915; S. Aszkenazy. *Napoleon a Polska*: у 3 т. Warszawa – Kraków 1918–1919. Див. про формування польського міфу про Наполеона: А. Zahorski. *Z dziejów legendy napoleońskiej w Polsce*. Warszawa 1971.

² G. Durand. *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*, вид. 11-те. Paris 1992, с. 10–15.

якому знаменитому діячу, а означення батьківщини залежить від етнонаціональної ідентичності середовища, у якому функціонує міф³. Не дивно, що в польському національному дискурсі міф про «великого друга» створено саме щодо доби Наполеона, оскільки в цьому разі ідеально спрацювало переконання, що «ворог нашого ворога – наш приятель», тобто такий образ був соціально запотребований як антитеза до міфу про «заклятого ворога»⁴, у разі поляків йшлося передусім про росіян і німців.

Для аналогічного за логікою представлення минулого з української точки зору належало замінити у згаданому слогані слово «Польща» на «Україна», щоби показати, що остання цікавила Наполеона (який уособлював Францію, або ширше – об'єднаний під її проводом Захід) як окрема від Польщі нація. Так український історичний міф про Наполеона набув антипольського характеру, оскільки поборював претензії на *українські землі* та вказував на необхідність поділу Речі Посполитої за етнічним принципом. Паралельно цей міф спрямовувався проти Росії, оскільки відбір з історичних свідчень доби Наполеона згадок про Україну відбувався на основі запропонованої в 1904 р. моделі інтелектуального виокремлення українського етнічного сегмента з російської імперської історії, т. зв. «звичайної схеми руської історії» Михайла Грушевського. Того, що Наполеон був великим ворогом Росії, в принципі було достатньо, щоби він став великим другом України.

На відміну від польського випадку, імператора французів у ролі визволителя України зображали не професійні історики, а публіцисти, які писали за мотивами вибраних документальних свідчень. Чудовим приводом до постановки проблеми «Наполеон і Україна» стало відзначення столітнього ювілею російського походу 1812 р., загальний інтерес до якого був пов'язаний із тим, що він став переломним моментом у долі Наполеона як діяча всесвітнього масштабу. На думку активного учасника революційного руху Володимира Степанківського, який публікувався у тогочасній українській пресі під псевдо С. Подолянин, у 1812 р. Наполеон – «людина-велетень» – вступив у взаємодію зі строкатим культурним масивом Східної Європи та відкрив для себе Україну⁵. Головним документальним свідченням на користь своєї гіпотези Степанківський вважав опубліковану французьким істориком Артюром Шюке інформацію про читацькі зацікавлення Наполеона під час

³ J. Pomorski. Wyrzec się złudzeń, nie rezygnować z marzeń. Jakiej historiografii Polacy potrzebują? W 40-lecie "Zeszytów Historycznych" Jerzego Giedroycia // *Tygodnik Powszechny Warszawa* (5 stycznia 2003).

⁴ В. Шнирельман. Ценность прошлого: Этноцентристские исторические мифы, идентичность и этнополитика // *Реальность этнических мифов* / ред. А. Малашенко, М. Б. Олкотт. Москва 2000, с. 12–33.

⁵ С. Подолянин. Наполеон I. і Україна // *Рада: Газета політична, економічна і літературна* 141 (21 іюня / 4 липня 1912) 2–3.

російського походу та створену на замовлення імператора «Історію Козаків» французького політичного публіциста Шарля Луї Лезюра, що її український публіцист, усупереч реальному змістові цього дослідження про всі козацькі війська Російської імперії, волів поименувати «Історією України». Уява Степанківського впритул підвела українських читачів до сприйняття образу Наполеона, який зачитувався Вольтеровою «Історією Карла XII» з її магічною фразою: «Україна завжди прагнула свободи». То чому б французькому імператорові було не прочитати «Енеїду» Івана Котляревського – перший знаковий твір сучасної української літератури (1798)? Принаймні непевне свідчення самого Котляревського (що його буцімто повідомив йому не хто інший, як російський цар Олександр під час візиту до Полтави) вважав за потрібне актуалізувати в 1910 р. Іван Франко судженням, що «цей твір гідний був опинитися у похідному куфрі Наполеона»⁶. Це свідчення Степанківський спопуляризував у своєму великому фейлетоні під назвою «Наполеон і Україна» у видаваній частково на німецькі субсидії у Швейцарії франкомовній газеті «Україна»⁷. Виступивши під псевдо «Одна Французенка», В. Степанківський окремо наголосив на приналежності І. Котляревського до «полтавської франк-масонської ложі, тоді дуже впливової в Україні і підозрюваної в сепаратистських намірах». Змінивши своє попереднє твердження щодо появи Лезюрової «Історії Козаків» у 1812 р. і вказавши, що її було таємно видрукувано вже після повернення Наполеона з Росії в Париж, публіцист волів бачити в цьому намір імператора здійснити наступний похід проти Росії, цього разу спрямований на Київ, що його він буцімто мав реалізувати, якби переміг під Ватерлоо: «В думці Наполеона, Україна і український народ творили відмінне від великоросів політичне тіло»⁸.

Образ Наполеона знову опинився у центрі уваги з наближенням столітнього ювілею його смерті в 1921 р. У той час його образ почали використовувати українські інтелектуали для обґрунтування перед західними державами, які зібралися на мирну конференцію в Парижі, права України на державну незалежність. Перід вели Михайло Тишкевич, голова делегації УНР на згаданій конференції⁹, і його штатний помічник у справі дослідження історичних доказів зв'язків України із Заходом – правник Ілля Баршак (більш відомий під псевдо Ілько Борщак), який, до речі, в 1922 р. зустрівся у Швейцарії з уже

⁶ І. Франко. *Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX в.* Дрогобич 2008, с. 259.

⁷ Див.: О. Захарчук. Наполеон Бонапарт та українське суспільство: історичні документи в інтерпретаціях дослідників // *Український історичний журнал* (далі – УІЖ) 6 (2015) 166.

⁸ Une Française. Napoléon et l'Ukraine // *L'Ukraine* 5 (Lausanne 6.X.1915) 2.

⁹ М. Тишкевич. Українські пам'ятники на чужині // *Літературно-Науковий Вістник* 81 (1923) 171–175.

згаданим В. Степанківським¹⁰ і таки мав нагоду обмінятися своїми думками з одним із піонерів теми. Саме Борщак став винахідником наведеного без жодного посилання на документи твердження про ознайомлення Наполеона в 1812 р. з працею французького інженера та картографа Гійома Левассера де Боплана «Опис України» (1651)¹¹.

У 1930 р. М. Тишкевич, не згадуючи про Борщака, який упродовж 1920 р. розшукував дані в Архіві МЗС Франції та Національній бібліотеці, таки стверджував, що ідея розробки теми «Наполеон і Україна» належала саме йому, але думки його напрочуд подібні до суджень В. Степанківського:

Вибираючися на ту війну, Наполеон, який завжди цікавився козаччиною, казав був своєму офіційному історіографові Лезюрі написати її повну історію. Книга ця для його особистої потреби написана і напечатана тільки у трьох примірниках, знаходиться ще і нині в національній паризькій бібліотеці (її хотів використати в 1920. історик Doge, якого голова української делегації просив написати більшу працю про Україну і який був на це згодивсь. На жаль, матеріальне становище тодішньої делегації не дозволило на це)¹².

Іншому співробітнику української делегації в Парижі та приятелю Борщака Михайлові Рудницькому запам'ятався трагікомічний випадок, коли французькі гості, які поверталися після вечері в графа Тишкевича, реготали з «одного дипломатичного аргументу симпатичного аристократа; мовляв, на Україні і досі по сільських хатах висить портрет Наполеона – таку популярність залишив там “бог війни” від часу свого останнього походу на Москву!»¹³.

Автор цього спогаду, мабуть, дуже здивувався б, якби дізнався, що на початку 1920-х рр. Борщак не завагався звернутися до того самого «борода-того» аргументу Тишкевича, пояснюючи відомому наполеонознавцеві Едуарові Дрію причини свого зацікавлення несподіваною для французів темою «Наполеон і Україна». Тому в передмові до виданої у 1922 р. розвідки «молодого обдарованого українця» поважний професор написав зі слів Борщака:

Усі французькі шанувальники Наполеона будуть зворушені благоговійними споминами про те, що селяни України запам'ятали великого Імператора як того, хто відкрив для народів – як вони кажуть – шлях до свободи¹⁴.

¹⁰ Archives Nationales. Cabinet du directeur général de la Sûreté Nationale. Fichier central et Archives générales. Dossier 19940434/98. Carte d'identité d'Élie Bartchak, f. 208.

¹¹ І. Борщак. Гійом Левассер де Боплян. (З нагоди 250 років його смерті) // *Літопис політики, мистецтва і письменства* 1 (22 грудня 1923) 10.

¹² М. О. [Михайло Тишкевич] Наполеон І. і Україна // *Літопис Червоної Калини* 5 (1930) 6.

¹³ М. Рудницький. Україна на Міровій Конференції. (Élie Borschak. L'Ukraine et la Conférence de la Paix (1919–1923). Paris 1938, P. 188) // *Діло* 104 (Львів, 15 травня 1938) 3.

¹⁴ Цит. за: В. Ададуров. «Наполеоніда» на Сході Європи. Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних країн Російської імперії, 2-ге вид. Львів 2018, с. 32.

Не дивно, що від початку свого інтелектуального опрацювання у середовищі, пов'язаному з Українською революцією, образ Наполеона прибрав антиросійського забарвлення. На це прямо вказував найвідоміший дослідник і популяризатор теми Ілько Борщак:

Відношення Наполеона до України залежало, очевидячки, від того, як він ставився до Росії. Щоб наблизитися до психології Наполеона в російському питанні, треба стати на погляд точку зору його сучасників. А для них усіх – вихованих у традиціях XVIII століття, росіяни це «варвари», які за панування Катерини II дійшли до Чорного моря¹⁵.

Після утворення і усталення кордонів Другої Речі Посполитої коштом маленьких національних держав Східної Європи (Литви, Білоруської Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки) в 1918–1923-х рр. український наратив про Наполеона набуває антипольського характеру. Всупереч польській легенді, що обґрунтовувала тезу про особливу симпатію Наполеона до Польщі, І. Борщак заперечував, що Наполеон прагнув відродити Річ Посполиту в межах до 1772 р. Маючи рацію щодо того, що імператору було непритаманним таке почуття, як любов, український публіцист стверджував, що «Наполеон користувався Польщею, але не хотів нічого зробити для неї самої, що могло б його посварити з Росією або з Пруссією» (с. 63). Борщак не без підстав приписував французькому імператорові раціоналізм і холодний розрахунок. Це не завадило йому побачити в Наполеоні романтичного героя, паладина високих ідеалів Просвітництва та Французької революції, визволителя пригноблених народів, коли справа торкається України. Характерною рисою романізації образу Наполеона є придуманий Борщакієм сюжет із поїздкою в Стамбул генерала Ораса Себастьяні в 1805 р. Буцімто посол Наполеона пообіцяв запорожцям, які мешкали за Дунаєм, «по разгромі Росії, відрічного ворога свободолюбних народів повернути козакам стародавні вільности, в захист яких від нині стоять великий цісар Наполеон» (с. 40). У результаті цієї містифікації образ Наполеона набув якостей «великого Друга» України.

Борщак вважав, що Наполеонові не було чужим розуміння етнічної різнорідності Польщі (с. 63), як приклад публіцист звернув увагу на факт створення в 1812 р. окремої Литовської держави. Визнаючи як безперечний факт, що уявлення Наполеона про соціальний простір Східної Європи формувалося під впливом поляків, Борщак відзначав, що «Наполеон на сто років перед великою російською революцією зрозумів два невральгічні пункти царської імперії: питання національне й питання селянське» (с. 68–69). У цьому твердженні нескладно зауважити протиставлення тодішньому польському,

¹⁵ І. Борщак. *Наполеон і Україна*. Львів 1937, с. 34. Далі покликання на цю працю подаються в тексті есею.

істотним чином шляхетському, національному проєктові українського – плебейського, селянського. І все-таки, на гадку Борщака, Наполеона важко було назвати послідовним: імператор французів буцімто вивчав національне та соціальне питання в Російській імперії і навіть здійснив попередні кроки щодо їхньої актуалізації, але далі цього не просунувся (с. 96).

Чи не найяскравішим прикладом таких кроків Борщак уважав ідею створення держави запорозьких козаків і кримських татар під прикметною назвою «Наполеоніда». Щоби показати, що цей проєкт вийшов від керівництва Франції та користувався підтримкою Наполеона, український публіцист приховав його польське авторство (генерал Міхал Сокольніцький) і назвав його упорядником директора архіву МЗС Франції Александра Моріса д'Отрива¹⁶. І дарма, що Наполеона ця польська ідея створення української держави-буфера на кордоні з Московією не зацікавила, – псевдофакт про інтерес Наполеона до козацької України було створено та роздмухано. Зрештою, перебільшення ролі Наполеона в історії України усвідомлював і сам Борщак, коли у 1929 р. скаржився на те, що «цензура у Харкові вже два роки не дає дозволу на друк в Держвидаві рукопису “Наполеона і України” (значно доповненого новими матеріалами), бо в книжці надто вихвалюється Наполеон»¹⁷.

Помітний інтерес до теми «Наполеон і Україна» в історичному дискурсі української еміграції обумовлювався розумінням того, що в умовах панування більшовицького режиму в Україні створення незалежної держави вважалось неможливим без зусиль західних потуг. Вказуючи на добу Наполеона як втрачену альтернативу історичного розвитку України (т. зв. точку біфуркації, що могла допомогти уникнути колоніального поглинання Росією), такі українські інтелектуали, як Олександр Оглоблин, Дмитро Дорошенко, Наталя Полонська-Василенко, готові були визнати за Наполеоном роль потенціального творця Української держави, а за українцями, які «ненавиділи москалів», – роль правдоподібних союзників Наполеона. Саме в цьому плані слід розглядати міфічне твердження про розкол українських еліт на супротивників і прихильників Наполеона¹⁸. Щоправда, наведені автори таки не змогли навести бодай одного прикладу контактів представників

¹⁶ В. Ададуrow. Документ і його прочитання дослідником: Історія Наполеоніди // *Вісник Львівського університету. Серія історична* 39–40 (2005) 597.

¹⁷ Ілько Борщак – Іванові Кревецькому, Paris, 11 квітня 1929 // Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 984, арк. 55.

¹⁸ Див.: Д. Дорошенко. *Нарис історії України: у 2 т., т. 2: Від половини XVII століття*, 2-ге вид. Мюнхен 1956, с. 288; О. Оглоблин. Варлаам Шишацький // його ж. *Люди старої України*. Мюнхен 1959, с. 306–307; Н. Полонська-Василенко. *Історія України: у 2 т., т. 2: Від половини XVII сторіччя до 1923 року*. Мюнхен 1976, с. 280–281. Див. докладніше: В. Ададуrow. Малоросія versus Наполеон в 1812 г. // *Известия Уральского федерального университета, сер. 2: Гуманитарные науки*, т. 21 (187) (2019) 53–68.

т. зв. «української еліти» з Наполеоном чи його оточенням. Відчуваючи слабкість цієї гіпотези, ідеолог українського інтегрального націоналізму Дмитро Донцов змістив акцент у проблемі «Наполеон і Україна» з еліт на низи та стверджував, що в Росії Наполеон програв завдяки власній нерішучості, адже французький полководець не зважився на такий соціально нищівний для царської імперії крок, як скасування кріпацтва, що міг принести свободу мільйонам українських селян¹⁹.

*****

Друга подоба Наполеона – підступного та жорстокого поневолювача українського народу – сформувалася в історичному дискурсі радянської України внаслідок ідеологічного іншування Заходу як варіант «міфу про залятого ворога» (згідно з типологією В. Шнірельмана). Характерно, що, як і у випадку ідеології інтегрального націоналізму, у марксистському підході постать Наполеона була маркером для відокремлення «гнилих» еліт від «пасіонарного» простолюду, тільки не з метою підкріплення гасел самостійності, а навпаки – для гуртування з «братнім російським народом». На початку 1930-х рр. Ісаак Троцький, керуючись концепцією класової боротьби між українськими селянами і польськими панами, приписав франкофільство спраглий власної незалежності польській шляхті, яка

з надією дивилася на «його величність імператора Наполеона», що його переможна армія мала на вістрях своїх штиків принести польському шляхтичеві волю порядкувати долею українського хлопа. Через те цього хлопа в розглянутих вище справах [Троцький вивчав російські слідчі документи початку XIX ст. стосовно звинувачень у державній зраді. – В. А.] ми не знаходимо. Французька перемога не обіцяла йому нічого доброго²⁰.

Під час Другої світової війни та «холодної війни» з колективним Заходом популяризаторами тези про ворожість Наполеона українському народу були Андрій Буцик, В'ячеслав Стрельський, Григорій Гербільський, Віктор Котов, Борис Абаліхін, Олександр Касименко, у Білорусі подібним підходом відзначився Єфрем Корнейчик²¹. Цих авторів, праці яких видавалися накладами

¹⁹ Д. Донцов. Чи Росія є непоборна? // його ж. *Вибрані твори*: у 10 т., т. 9: *Ідеологічна і культурологічна есеїстика (1948–1957 рр.)*. Дрогобич – Львів 2015, с. 152.

²⁰ І. Троцький. До історії революційного руху в Україні на початку XIX ст. // *Прапор марксизму* 1 (1930) 131.

²¹ *Український народ у Вітчизняній війні 1812 року: Збірник документів* / упор. В. Стрельський, Г. Гербільський. Київ 1948; Б. Абаліхін. *Український народ у Вітчизняній війні 1812 р.* Київ 1962; В. Котов. Загарбницькі плани Наполеона I відносно України та їх крах у 1812 році // *Вісник Київського університету*, серія: *Історія і право* 7 (1965) 75–88; А. Буцик, В. Стрельський. *Великий патріотичний подвиг (Участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 р.)*. Київ 1962; О. Касименко. *Вітчизняна війна 1812 року – жертвний подвиг народного патріотизму*. Київ 1962; Е. Корнейчик. *Белорусский народ в Отечественной войне 1812 года*. Москва 1962.

в десятки тисяч примірників, об'єднавав осуд будь-яких прозахідних віянь серед українців і запекла антипольська риторика. Постать Наполеона не була «козиром» цих історичних письменників (вони не володіли французькою мовою, нехтували джерелами західного походження, погано знали закордонну історіографію), а лишень слугувала їм тлом для акцентування участі українських підданих Російської імперії у військовій боротьбі з Заходом (роль в армії, ополченні, партизанських загонах, матеріальному забезпеченні тощо). Ішлося про варіант загальноімперської версії Вітчизняної війни з поглибленим поглядом на локальний контекст. Це був дискурс про внесок у боротьбу з Наполеоном, образ якого слугував синонімом антигуманного та підступного характеру західної геополітики. Характерним для цивілізаційного іншування Наполеона було, наприклад, розкручування давньої імперської версії про київську пожежу 1811 р. як терористичний акт наполеонівської агентури²².

Після здобуття Україною державної незалежності ця друга версія образу Наполеона як заклятого «ворога» була дещо пом'якшена коштом запозичень із діаспорної версії міфу про «великого друга». Фактично цей процес інтелектуального імпорту розпочався значно швидше – окремі твердження з праць уже згаданого Ілька Борщака (щоправда, без покликів на них) почали використовувати ще радянські історики²³. Втім, перенесення сенсів було своєрідним – воліли таки відмовити Наполеонові у шляхетності його намірів і висвітлювати його як безсумнівного поневолювача. Натомість зацікавлення французького імператора «українськими землями» часом абсолютизувалося до очевидного абсурду. Наприклад, один із найвідоміших українознавців кінця минулого століття (знову-таки не фахівець із доби та постаті Наполеона) Віталій Сарбей, фактично доводячи історичне небажання українських еліти і простолюду йти західним шляхом, писав у багатотиражному виданні, яке розглядалося як нарис нового метанаративу української історії, що

у завойовницьких планах французького імператора чільне місце посідала й Україна. Їй він надавав виняткового значення як осередку антиросійського національного руху, сподіваючись використати його, щоб завдати найсильнішого удару по могутності Російської імперії²⁴.

²² Див. найновішу версію такого поновлення радянсько-антизахідного нартиву: А. Скрипник. Розвідувально-диверсійні заходи наполеонівської агентури в південно-західних губерніях Російської імперії (1806–1814 рр.) // *УІЖ* 5 (2015) 107–109.

²³ Див.: А. Буцик, В. Стрельський. *Великий патріотичний подвиг*, с. 8–10; В. Котов. Загарбницькі плани Наполеона I відносно України та їх крах у 1812 році, с. 84–85; Б. Абаліхін. *Український народ у Вітчизняній війні 1812 р.*, с. 7–8; його ж. Отечественная война 1812 г. и украинское казачество // *Українське козацтво: Витоки, еволюція, спадщина* 2 (1993) 49–50.

²⁴ В. Сарбей. *Національне відродження України* / ред. В. Смолій [= Україна крізь віки, т. 9]. Київ 1999. Далі покликання на цю працю подано в тексті есею.

Характерним прикладом того, як міфологічна інформація діаспорян обростала новими вигадками, є інтерпретація Сарбеем сюжетів про проекти створення козацької республіки та «Наполеоніди». Не ставлячи під сумнів твердження Борщака про зацікавлення Наполеона Україною, оповідач парадоксально використав цю тезу для підкріплення своєї концепції про ворожість українців Заходові:

Однак ні переважна більшість населення України, ні козаки-задунайці не вірили у щирість *визвольних* закликів Наполеона. Насправді новоявлений претендент на світове панування дивився на українські землі як на розмінну монету (с. 64).

Сарбей переконував своїх читачів, що іноземний завойовник мав намір розділити Україну між своїми союзниками та поставити на чолі колоніальних утворень – «Наполеонід» – своїх генералів для

забезпечення окупаційної армії матеріальними ресурсами: провіантом, фуражом, кіньми, волами тощо. Отже, війна з наполеонівськими полчищами справді торкалася подальшої долі українського народу. І хоч як тяжко жилося йому під гнітом Російської імперії, він вирішив боронити рідну землю від чужоземних загарбників (с. 64).

Так в українському дискурсі Наполеон розглядався як певний історичний подразник для виявлення ідентичності міфічно існуючою колективною особою Українця – в цьому випадку ідентичності антизахідного типу. Такий образ «чужого» Наполеона не лише перейшов у XXI ст., а й популяризувався на хвилі святкування ювілею спільної перемоги над Заходом під час президентства Віктора Януковича²⁵:

У задумах війни з Росією Україна цікавила Наполеона не лише як стратегічний плацдарм, а й як невичерпне джерело продуктів харчування (с. 31).

Прикметно, що при цьому відбувалася цілковита інверсія сенсу свідчень – наприклад, висловлене Наполеоном пояснення його небажання піти на Київ, який він схарактеризував лишень як «ноги» Російської імперії, – на відміну від Москви, як її «серця», – було переінакшено на доказ його бажання захопити Київ (с. 40). Це жонглювання свідченнями призвело до розуміння українського народу як окремого свідомого учасника тих подій, який буцімто мав одностайну військово-політичну поставу: «Вторгнення французів в Україну збурило все населення і спонукало його до боротьби з ворогом» (с. 42). Так Наполеона було прямо поставлено в ряд історичних «ворогів» України.

---

²⁵ О. Гуржій, О. Реєнт, А. Палій. *Війна 1812 року: український контекст*. Київ 2012. Далі покликання на цю працю подаються в тексті дослідження. Критика цієї праці подана в: С. Потрашков. 1812 год и украинская историография: постъюбилейные заметки // *Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы*. Бородино 2017, с. 365–369.

Конструйований за канонами оксидентального дискурсу²⁶, цей образ колоніального визискувача таки не міг задовольнити тих українців, які чудово розуміли, що злі наміри, які тільки приписувала Наполеонові російська пропаганда, давно вже реалізовано царським правлінням.

Спільною рисою розтиражованих у навчальній літературі оповідей, які, попри різноманіття їхніх варіантів, усе ж можна типологізувати в канонічних рамках двох типів образу Наполеона, було твердження про важливість українського вектора його діяльності. Ішлося про фактичне вигадування цього вектора оповідачами з обох уже згаданих напрямків. У реальності ж у листуванні Наполеона за 1812 р. знаходимо тільки три згадки слова «Україна», та й то в контексті польського національного руху²⁷. Варто також звернути увагу на ідеологічно обумовлене чорно-біле бачення обох образів Наполеона (ішлося або про світлий, або про темний, без контрастів і півтонів).

Отож способи репрезентації українцями образу Наполеона можуть більше розповісти не про цього великого історичного діяча, а про самих українців, їхнє ставлення до долі Батьківщини впродовж ХХ ст. і бачення ними власного національного проекту. Визначальними чинниками були не так ювілеї війни 1812 р. (100 і 200 років), як революційні події 1917–1920-х рр., Друга світова війна, здобуття Україною в 1991 р. незалежності. У підсумку українська історіографія увійшла в ХХІ ст. без наукової історії ставлення Наполеона до регіону. Його образ скоріше конструювався як ідеологічно опосередкована модель, орієнтована на віру в неї реципієнтів (мітос), аніж критичний аналіз, порівняння і узагальнення свідчень різнокультурного походження та фактичного змісту (логос). Щоб відтворити істинне ставлення Наполеона до України, слід рішуче порвати з обома міфологічними традиціями й визнати, що південно-західна частина Російської імперії приваблювала імператора французів відносно мало, тож ні визволити, ні загарбувати її у нього не було особливого резону.

References

- Abalihin Boris. Otechestvennaya vojna 1812 g. i ukrainское kazachestvo // *Ukrains'ke kozatstvo: Vytoky, evolutsiia, spadshchyna* 2 (1993) 49–58. [In Russian.]
- Abalikhin Borys. *Ukrains'kyi narod u Vitchizniani viyni 1812 r.* Kyiv 1962. [In Ukrainian.]
- Adadurov Vadim. Malorossiia versus Napoleon v 1812 g. // *Izvestiia Uralskogo federalnogo universiteta, ser. 2: Gumanitarnye nauki*, t. 21(187) (2019) 53–68. [In Russian.]

²⁶ Н. Холтобіна. Оксиденталізм: Захід очима Сходу // *Ейдос* 7 (2013) 287–297.

²⁷ В. Ададуrow. Наполеонові українці: шляхта Правобережжя у французьких планах воєнної кампанії 1812 р. // *Краєзнавство* 4 (2013/4) 13–26.

- Adadurov Vadym. Dokument i yoho prochytannia doslidnykom: Istorია Napoleonidy // *Visnyk L'viv'skoho universytetu. Seriiia istorychna* 39–40 (2005) 590–610. [In Ukrainian.]
- Adadurov Vadym. “*Napoleonida*” na Skhodi Yevropy. *Uiavlennia, proekty ta dial'nist' uriadu Frantsii shchodo pivdenno-zakhidnykh okrain Rosiys'koi imperii*, 2-he vyd. L'viv 2018. [In Ukrainian.]
- Adadurov Vadym. Napoleonovi ukraintsi: shliakhta Pravoberezhzhia u frantsuz'kykh planakh voiennoi kampanii 1812 r. // *Kraieznavstvo* (2013/4) 13–26. [In Ukrainian.]
- Aszkenazy Szymon. *Napoleon a Polska*: w 3 t. Warszawa – Kraków 1918–1919. [In Polish.]
- Borshchak Il'ko. Guillaume Levasseur de Beauplan (Z nahody 250 rokiv yoho smerti) // *Litopys polityky, mystetstva i pys'menstva* 1 (22 hrudnia 1923) 8–10. [In Ukrainian.]
- Borshak Il'ko. *Napoleon i Ukraina*. L'viv 1937. [In Ukrainian.]
- Bucyk Andrii, Strel'skyi Viacheslav. *Velykyi patriotychnyi podvyh (Uchast' ukrains'koho narodu u Vitshyznianiy viyni 1812 r.)*. Kyiv 1962. [In Ukrainian.]
- Doncov Dmytro. Chy Rosiia ye nepoborna? // yoho zh. *Vybrani tvory*: u 10 t., t. 9: *Ideolohichna i kul'turolohichna eseistyka (1948–1957 rr.)*. Drohobych – L'viv 2015, s. 150–153. [In Ukrainian.]
- Doroshenko Dmytro. *Narys istorii Ukrainy*: u 2 t., t. 2: *Vid polovyny XVII stolittia*, 2-he vyd. Miunkhen 1956. [In Ukrainian.]
- Durand Gilbert. *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*, 11ème ed. Paris 1992. [In French.]
- Franko Ivan. *Narys istorii ukrains'ko-rus'koi literatury do 1890 r. Z ostannikh desiatylyt' XIX v.* Drohobych 2008. [In Ukrainian.]
- Handelsman Marcell. *Napoléon et la Pologne 1806–1807, d'après les documents des Archives Nationales et des Archives du Ministère des affaires étrangères*. Paris 1909. [In French.]
- Handelsman Marcell. *Napoleon a Polska*. Warszawa 1915. [In Polish.]
- Hurzhiy Oleksandr, Reient Oleksandr, Paliy Anatoliiy. *Viyna 1812 roku: ukrains'kyi kontekst*. Kyiv 2012. [In Ukrainian.]
- Kasymenko Oleksandr. *Vitshyzniana viyna 1812 roku – zhertovnyi podvyh narodnoho patriotyzmu*. Kyiv 1962. [In Ukrainian.]
- Kholtobina Nelli. Oksydentalizm: Zakhid ochyma Skhodu // *Eydos* 7 (2013) 287–297. [In Ukrainian.]
- Kornejchik Efrem. *Belorusskij narod v Otechestvennoj vojne 1812 goda*. Moskva 1962. [In Russian.]
- Kotov Volodymyr. Zaharbnys'ki plany Napoleona I vidnosno Ukrainy ta yih krah u 1812 rotsi // *Visnyk Kyiv'skoho universytetu, seriiia: Istoriiia i pravo* 7 (1965) 75–88. [In Ukrainian.]

- М. О. [Tyshkewych Mykhaylo]. Napoleon I. i Ukraina // *Litopys Chervonoï Kalyny* (1930/5) 6. [In Ukrainian.]
- Ohloblyn Oleksandr. Varlaam Shyshats'kyi // *yoho zh. Liudy staroi Ukrainy*. Miunkhen 1959, s. 300–309. [In Ukrainian.]
- Podolianyn S. [Stepankivs'kyi Volodymyr.] Napoleon I i Ukraina // *Rada: Hazeta politychna, ekonomichna i literaturna* 141 (Kyiv 21 iunია – 4 lypnia 1912) 2–3. [In Ukrainian.]
- Polons'ka-Vasylenko Natalia. *Istoria Ukrainy: u 2 t., t. 2: Vid polovyny XVII storichchia do 1923 roku*. Miunkhen 1976. [In Ukrainian.]
- Pomorski Jan. Wyrzec się złudzeń, nie rezygnować z marzeń. Jakiej historiografii Polacy potrzebują? W 40-lecie “Zeszytów Historycznych” Jerzego Giedroycia // *Tygodnik Powszechny Warszawa* (5 stycznia 2003). [In Polish.]
- Potrashkov Sergey. 1812 god i ukrainskaya istoriografiya: postyubilejnye zametki // *Otechestvennaya vojna 1812 goda. Istochniki. Pamyatniki. Problemy*. Borodino 2017, s. 365–369. [In Russian.]
- Rudnyts'kyi Mykhaylo. Ukraina na Myroviy Konferentsii. (Élie Borschak. L'Ukraine et la Conférence de la Paix (1919–1923). Paris 1938, p. 188) // *Dilo* 104 (15 travnia 1938) 3. [In Ukrainian.]
- Sarbey Vitaliy. *Natsional'ne vidrodzhennia Ukrainy* / red. Valeriy Smoliiy [= Ukraina kriz' viky, t. 9]. Kyiv 1999. [In Ukrainian.]
- Shnirelman Viktor. Cennost proshlogo: Etnocentristskie istoricheskie mify, identichnost i etnopolitika // *Realnost etnicheskih mifov* / red. Aleksej Malashenko, Marta Brill Olcott. Moskva 2000. [In Russian.]
- Skrypnyk Anatoliiy. Rozviduval'no-dyversiyini zahody napoleonivs'koi ahentury v pivdenno-zakhidnykh huberniiakh Rosiys'koi imperii (1806–1814 rr.) // *Ukrains'kyi Istorychnyi Zhurnal* 5 (2015) 105–111. [In Ukrainian.]
- Trots'kyi Isaak. Do istorii revolutsiyonoho rukhu na Ukraini na pochatku XIX st. // *Prapor marksyzmu* 1 (1930) 131. [In Ukrainian.]
- Tyshkewych Mykhaylo. Ukrains'ki pamiatnyky na chuzhyni // *Literaturno-Naukovyi vistnyk* 81 (1923) 171–175. [In Ukrainian.]
- Ukrains'kyi narod u Vitchyznianiï viyni 1812 roku: zbirnyk dokumentiv* / upor. Viacheslav Strel'skyi, Heorhiy Herbil'skyi. Kyiv 1948. [In Ukrainian.]
- Une Française [Stepankivs'kyi Volodymyr]. Napoléon et l'Ukraine // *L'Ukraine* 5 (Lausanne 6/X/1915) 2. [In French.]
- Zahorski Andrzej. *Z dziejów legendy napoleońskiej w Polsce*. Warszawa 1971. [In Polish.]
- Zakharchuk Oleh. Napoleon Bonapart ta ukrains'ke suspil'stvo: istorychni dokumenty v interpretatsiiakh doslidnykiv // *Ukrains'kyi Istorychnyi Zhurnal* 6 (2015) 163–183. [In Ukrainian.]

Сота і двохста річниці російського походу Наполеона стали реперними точками в появі й еволюції в українському гуманітарному дискурсі двозначного образу Наполеона – «доброго» Визволителя і «жорстокого» Завойовника. У цій статті вперше в історіографії комплексно досліджується феномен українського національного способу оповідати про Наполеона. З'ясовуються: його контент, характерні риси, причини виникнення та ідеологічного роздвоєння, довготривалі інтелектуальні тенденції в його конструюванні. Джерелами дослідження стали публіцистичні й наукові праці, які з'явилися упродовж столітнього періоду з-під пера таких діячів, як, наприклад, Іван Франко, Володимир Степанківський, Михайло Тишкевич, Ілько Борщак, Ісаак Троцький, Дмитро Донцов, Віталій Сарбей та ін. Історіографічна база враховує критичні праці останнього часу (Вадим Ададуров, Олег Захарчук, Сергій Потрашков), в яких деконструється загальноприйнятий в Україні підхід до висвітлення образу французького імператора. Використано загальні напрацювання щодо етнонаціональної, зокрема історичної, міфології. Аналіз спирається на теоретичні моделі Ежи Гедройця, Віктора Шнірельмана, Жільбера Дюрана. Серед методів дослідження переважає компаративістика (позаяк подібні маніпуляції з образом Наполеона відбувалися в інших національних історіографіях Східної Європи) й імагологія. Результатом стало з'ясування сучасної тенденції до гібридизації образу Наполеона, тобто некритичного суміщення у ньому суперечливих рис, запозичених з українських державницької та радянської традицій. Отож українське бачення постаті імператора французів є маркером власних історичних досвідів кількох поколінь українців, впливу на них ідеологій і знакових політичних подій, як-от світових воєн, революцій і здобуття незалежності в 1991 р.

Ключові слова: російський похід, Наполеон, образ, визволитель, завойовник, історіографія, дискурсивне роздвоєння, міф, маркер, гібридизація.